

MATE SUIĆ

ΜΑΝΙΟΣ ΚΟΛΠΟΣ (MANIJSKI ZALJEV)

UDK 930.2(497.5)"639"
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 14. 2. 1996.
Received:

Akad. Mate Suić
HR — 10000 Zagreb
Čazmanska 2

Predočuju se razmišljanja o pojedinim povijesno-topografskim pitanjima u vezi s Manijskim zaljevom. Taj je zaljev u početku zauzimao ušće rijeke Neretve, da bi se postupno proširio na znatan središnji dio istočnog Jadrana od Trogira do Pelješca, obuhvaćajući otoke Šoltu, Brač, Hvar, Vis, Korčulu, te djelomice Mljet. Osnovni grčki izvor – Pseudo Skilakov Periplus, spominje ga u polovici 4. st. pr. Kr. detaljno i realistički, što ne začuduje kada se znade da je Manijski zaljev bio mali isejski imperij s nizom grčkih naseobina.

U grčkim izvorima, jednom literarnom i drugom epigrafskom, spominje se zaljev imenom Manijski, na grčkom jeziku ὁ Μάνιος κόλπος. Nije zabilježen naziv tog zaljeva i na latinskom jeziku, a kada se upotrebljava i latinska verzija, prevodi se sintagmom *Manius sinus*, hrvatski Manijski zaljev. Geografski, taj pojam pokriva jedan dio središnjeg istočnog Jadrana u kome se nalaze veći srednjodalmatinski otoci, od Šolte pa sve do Korčule i Mljeta. Najstariji oblik susrećemo u jednom spisu zvanom Pseudo Skilakov Periplus, koji se u cjelini datira negdje u sredinu 4. st. pr. Krista. Međutim, to se datiranje odnosi na jezgru samoga Peripla, jer je pomnijom analizom teksta bilo moguće utvrditi da je taj portolar doživio izmjene i dopune i u kasnijim vremenima, ponekad tako, da su se marginalne glose ubacivale u prvobitni tekst.¹ Tako su nastale i neke izmjene u smislu i neki anakronizmi koji se mogu dosta dobro uočiti.

¹ SUIĆ 1955, 121 i d., posebno Manijski zaljev u poglavlju "Manios kolpos i srednjodalmatinsko otočje" (23. poglavlje Peripla), 126 i d. Jedna od brojnih tema u ovome radu upravo su iscrpni i točni zemljopisni podaci Peripla o tome zaljevu. Obradu podataka o rijeci Naronu i emporiju uz nju iz istoga Peripla usp. SUIĆ 1953, III.129.

Posebno to vrijedi upravo za arhipelag u ovom velikom zaljevu, koji je doživio u svom međusobnom rasporedu otoka bitne izmjene koje moramo datirati i koje stoljeće kasnije od nastanka prvobitnog djela, kako će se domala vidjeti.

Čitav istočnojadranski arhipelag možemo svrstati u četiri skupine: otoci povećanog Flanatičkog zaljeva (*Curicta, Absorus, Arba, Cissa*), potom otoci Liburnidi koji počinju s otokom Premudom (lat. *Primata*), a završavaju s otokom Murterom (*Collentum*). To je mnoštvo otoka za koje Pseudo Skilak kaže da su ἀνώθυμοι πολλά, a slično donosi i Konstantin Porfirogenet.² Potom dolaze otoci Manijskog zaljeva, koji nas ovdje posebno zanimaju, u koji su grupirani otoci većeg prostranstva, počam od približno Trogira pa do Neretve, odnosno Pelješca, a iza toga, na kraju, sedam Elafita što ih spominje Plinije.³ Otoci Manijskog zaljeva posebno se ističu svojim međusobnim odnosima, svojom veličinom, a posebno i povijesnom ulogom. Prostor Manijskog zaljeva u kome se nalaze čini koherentnu cjelinu, koja je nedugo nakon pojave Grka na našoj obali postala grčkim dominijem. Tu naša obala od Trogira do Pelješca približno teče u pravcu istok–zapad, za razliku od ostalog dijela jadranskog arhipelaga koji se po dužini pruža usporedno s obalom, a to znači u pravcu od jugoistoka prema sjeverozapadu. Zanimljivo je primijetiti da su grčki geografi smatrali da crta kojom se pruža naša obala ide od istoka prema zapadu, pa je tako i nastao naziv “gornji” za otoke na istoku, a “donji” za one od Krka i Cresa dalje. Da ovo nisu samo apstraktna razmatranja, već plodovi dugogodišnjih iskustava, vidi se po tome što se navedene linije uzimaju kao pravci orijentacije. Kada je riječ o orijentaciji centurija, odnosno o limitaciji agera, u ovom dijelu naše obale gdje se nalazi Salona kardi idu okomito na liniju obale, pa tako imamo dekuman koji ide linijom obale i kardo koji je na njega okomit, gotovo u pravcu sjever–jug, kako to predviđa “školska” limitacija. Zahvaljujući spomenutom shvaćanju, kardi i u drugim agerima naših primorskih kolonija idu okomito na liniju obale, pa na taj način tu kardo zapravo ide u pravcu sjeveroistok–jugozapad.⁴

Tu se nalazi i rijeka Nestos, a uz nju se vezuje jedan važan podatak koji je u očuvanom tekstu korumpiran. On glasi na grčkom jeziku: ὁ πλοῦς παραστόμιον ὀρθόν. Mojom emendacijom, koju je teško ne prihvatiti, to mjesto glasi: ὁ πλοῦς παρά στόμιον ὀρθός,⁵ a to znači da je plovidba uz ušće rijeke NESTA

² SUIĆ 1955, 149 i d. u odjeljku o Pseudo Skilakovu poglavlju o Liburnima. O nepoznavanju imena liburnskih otoka i o tome koliko su brojni, usp. *Const. Porph. DAL: ἐστὶν καὶ ἕτερα πάμπολλα ὄν τὰ ὀνόματα οὐ νοοῦνται* (“ima i mnogo drugih kojima se ne znaju imena”), usp. izd., str. 140.

³ *Plin. N. H. III.152: ... ab ea (sc. insula Melita) VII Elaphites*. Prije toga citirane skupine, *Pullariae, Absyrtides* i *Electrides*, a potom *Liburnidae*. Izostavljene su *Mentorides* (u koje se broje Rab, *Arba* i Pag, *Cissa Fortunata*. Mentore kao dio liburnskog naroda Plinije spominje u *N. H. III.130*).

⁴ SUIĆ 1955a, 1 i d.

⁵ Tekst u izdanju K. Müllera (*GGM*) donosi ἀπό. U mojoj emendaciji neznačajnom korekturom tekst dobiva logičan smisao. Umjesto παραστόμιον ὀρθόν treba stajati (ὁ πλοῦς) παραστόμιον ὀρθός,

Nesta ravna, a nakon toga da je zavojita ("zaljevska", κολπώδης), što se, dakako, odnosi na područje ušća rijeke Neretve. Tu moramo smjestiti i (inače nepoznato) staro pleme Manijaca. Sam naziv Μανιοί kao i Νεστοί vjerojatno je tračkoga podrijetla.⁶ Međutim, to pitanje ovdje za nas nema veće važnosti. Važno je utvrditi kako to da jedan geografski naziv s jednog užeg prostora dosegne takvo širenje na tako velikom prostoru cjelokupnog Manijskog zaljeva koji ide, kako je rečeno, od otočića Drivenika pa sve do otoka Korčule, obuhvaćajući otoke Šoltu, Brač, Hvar, Vis, Korčulu, a djelomice i otok Mljet (iako je on geografski izvan zaljeva). Pojava da se geografski naziv jednog mjesta, s jednog užeg položaja, proteže na šira prostranstva nije rijetka, pa ni u djelima grčkih i rimskih pisaca. Tako je ime luke grada Flanone (*portus Flanaticus*) bilo prošireno na čitav Podgorski kanal podno Velebita, obuhvaćajući sve Kvarnerske otoke zaključno s otokom Pagom, s nazivom *Sinus Flanaticus*. Strabonu i Pliniju Starijemu⁷ bilo je poznato da je to ime naknadno prošireno na čitavo to područje, pa tako otoci Liburnidi počinju tek iza ovoga niza gdje se spominje Flanatički zaljev.

Slično se dogodilo i s imenom Manijskog zaljeva. Iz početka je to bio naziv samo za poušće rijeke Neretve (Νόρρων). Kasnije je ono bilo prošireno na čitav srednjodalmatinski arhipelag. Tim proširenjem ime Manijskog zaljeva zapremalo je i primorski pojas plemena što su ispred Manijaca, kao što su to u Periplusu spomenuti Bulini i Nesti. Na sličan način su i u drugim vremenima i na drugim mjestima neki nazivi doživjeli takvu ekspanziju. Dovoljno je spomenuti ime Delmata, koje je startalo kao ime grada Delminija, potom kao plemensko ime Delmata i njihove postojbine, da bi kasnije bilo preuzeto kao naziv čitave rimske provincije.

Kada je riječ o nazivu obale, normalno je bilo da ona nosi naziv naroda koji stanuje uz nju, ali isto tako i naziv neke pokrajine. Tako je nastao poznati naziv *Mare Dalmaticum*, što ga spominju već pjesnik Lukan u svojim Farsalijama i historičar Tacit, kao naziv za čitavo Jadransko more, uključujući i onaj dio uz italsku obalu.⁸ Ako se prouči kompozicija, stil i uopće karakter

t.j. uz ušće rijeke Nesta plovidba je ravna, a potom postaje κολπώδης, pri čemu je prvotni στόμιον poušće rijeke Narone. SUIĆ 1955, 148.

⁶ Mnogi tako misle, među njima i PATSCH 1906, 469 i d. To je zapravo odjek lingvističkih diskusija o pitanju je li "ilirski" jezik pripadao satem (istočnoj) ili kentum (zapadnoj) skupini. Za prvu se opredjeljuje, primjerice, A. Mayer, za drugu H. Krahe, F. Ribezzo, P. Bonfante, H. Barić i dr. Zanimljivo je kakvu etimologiju za rijeku Nest, našu Cetinu, predlaže H. Barić. Ime Cetina bi potjecalo od jednog preindoeuropskog *Kentona*, gdje je prvi dio *kent-* isto što i u imenu Kentaur, čovjek-konj. *Hipp(i)us flumen*, latinsko ime Cetine, je, dakle, prevedenica, dok je u hrvatskome očuvana starija forma, gdje bi "Cetina" bilo posljednja faza razvoja od *Kentona*: -ona je prešlo u -ina (poput Salona - Solin, Narona - Norin), a *Kent* > *Cent*.

⁷ *Plin., N. H.* III.139: *Flanates a quibus sinus nominatur ...*; u *Plin., N. H.* III.129: *Nonnulli in Flanaticum sinum Iapudiam promovere ...* među onima *nonnulli* valja prepoznati Strabona. SUIĆ 1981, 28.

⁸ *Dalmaticum mare*, kao more uz Dalmaciju, spominju već klasički pisci (Lukan, Tacit), a onda i domaći povjesničari i znanstvenici europskog latinizma (Ph. Cluverius). Tomi Arhidakonu su

Peripla u cjelini, lako će se opaziti da ovo mjesto na kome se spominju Manijski zaljev i otoci u njemu odskače svojom realnošću i gotovo preciznošću. To se vidi već ondje gdje počinje opis toga zaljeva. Tu se spominju, na početku opisa, otoci Πρότεραι. Neki su smatrali da se to ime odnosi na Trogir, a neki na otoke Drivenik Veliki i Mali,⁹ a da su ime dobili stoga što su prvi u nizu srednjodalmatinskog otočja. To tumačenje bi se moglo prihvatiti, jer sličan slučaj imamo i s pojavom imena Premuda, na završetku Flanatičkih, odnosno na početku otoka Liburnida. To ime moramo izvoditi iz latinskog imena *Primata*¹⁰ (od čega hrvatski Premuda, kao primjerice Veruda od *Vorata*). Tumačenje da su otočići to ime stekli zato što su prvi, neće se održati, mada ga zastupaju i neki naši ugledni znanstvenici, kao što je to bio na primjer A. Mayer.¹¹ Ti otoci se uopće i ne spominju, nego je to pridjev koji treba vezati uz prvi niz otoka u zaljevu, a to su otoci Brač i Šolta u odnosu na drugi par otoka, Hvar i Vis. Autor ovoga mjesta je vrlo precizno utvrdio da su Brač i Šolta u prvome nizu, "prednji" (lat. "*primores*") u odnosu na Hvar i Vis:

Καλεῖται δὲ Μανιὸς ἅπας οὗτος ὁ κόλπος. Εἰσὶ δὲ ἐν τούτῳ τῷ κόλπῳ νῆσοι Προτερὰς, Κραταιαί, Ὀλύντα. Αὐταὶ δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχουσι στάδια β', ἢ ὀλίγῳ πλεον, κατὰ Φάρον καὶ Ἴσσαν.¹²

Treba, prema tome, uzeti čitav sklop koji emendiran u prijevodu glasi: "U tom su zaljevu u prvom nizu otoci Brač i Šolta, prema Hvaru i Visu". Koliko mi je poznato, ovo moje mišljenje je općenito prihvaćeno. Uočljivo je da je čitavo srednjodalmatinsko otočje nanizano u parovima većih otoka: Brač – Šolta, Hvar – Vis, Korčula – Mljet. Iz toga se očito vidi da redosljedi idu u suprotnom smjeru od onoga u kojem teče opisivanje obale: ovo posljednje, kako je rečeno, ide od sjeverozapada prema jugoistoku, dok parovi otoka idu od jugoistoka prema sjeverozapadu. Očito se tu radi o jednoj kasnijoj intervenciji uzimanjem podataka iz jednoga kritičnijeg djela stare geografije. Oslanjajući se na neke podatke koji su identični u Pseudo Skilaka i u takozvanoj Pseudo Skimnovoju Periegezi,¹³ gdje taj izričito citira da su neki podaci uzeti od Timeja i Eratostena, logično je zaključiti da je kasniji autor Peripla, odnosno njegov glosator dotjerao raspored tih otoka prema podacima iz (vjerojatno) Eratostenove Geografije u kojoj se naša obala opisivala u smjeru jugoistok–sjever-

hrvatske granice za Držišlava *usque ad mare Dalmaticum* (F. Rački, Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, Zagreb 1894, str. 41). I. Lučić je raspravljao o značenju toga naziva i pobilježio sve antičke izvorne potvrde za nj (LUČIĆ 1668, VI.365-395).

⁹ LISIČAR 1951, 12 i d., gdje je i starija literatura.

¹⁰ SKOK 1950, 90 citira očuvane oblike, a posebno oblik *Primodia* koji se susreće kod Anonimnog Ravenata; lat. *primus* bio bi oblik nastao pučkom etimologijom.

¹¹ Mayer kod SUIĆ 1955, 129, bilj. 8.

¹² Moja emendacija glasi: νῆσοι προτερὰ Βράττια καὶ Ὀλύντα.

¹³ GGM 213, stih 412: ὡς φασὶ Τιμαῖός τε καταποσθένης.

rozapad. Tako su i skupine otoka uzimane kao posebne manje cjeline s takvom orijentacijom, koja je u cjelini suprotna od orijentacije Peripla.

Zašto je upravo to područje bilo tako zanimljivo za grčki svijet, neće biti teško utvrditi, ako prihvatimo mišljenje da Periplus nije samo neka teoretska literarna apstrakcija, već konkretan tekst s podacima iz prakse, važnima za navigaciju uz istočnu jadransku obalu. Uz to moramo imati na umu da je upravo taj zaljev bio točka velike koncentracije grčkog interesa za našu istočnu jadransku obalu, da su tu nicali grčke kolonije, subkolonije i faktorije, na otocima i na kopnu (*Korkyra, Issa, Pharos, Tragurion, Epetion, Lumbarda*). Time već prelazimo na podatak iz grčkog natpisa nadenog u Saloni, u kome se nalazi Cezarov reskript Isejcima. Oni su bili uputili Cezaru, prokuratoru provincije Ilirika, poslanstvo dok se on nalazio u Akvileji 56. godine prije Krista. Još uvijek postoje rasprave o integritetu pronađenih ulomaka i o sadržaju natpisa. Ja sam se u posebnom radu ograničio samo na dva pitanja: što je bio stvarni povod isejskih lamentacija i u čemu je Cezar udovoljio Isejcima.¹⁴ Mislim da ostaje i dalje moje mišljenje da spor između Isejaca i Rimljana nije bio uzrokovan uzurpacijom terena koji su pripadali stanovnicima imenom Jadastini, na kopnu uz rijeku Jader,¹⁵ nego da se radilo o vitalnim interesima Isejaca u navigaciji i u pomorskoj trgovini, u čemu su ih ometali rimski građani i publikani koje je Cezar smjestio u Salonu, kao i one u Lješuu i vjerojatno u svim većim centrima na istočnoj jadranskoj obali (Jader, Naronu itd.). Zbog toga se u eshatologu natpisa spominje plovidba i Manijski zaljev, jer je upravo taj zaljev bio poprištem isejskih vitalnih interesa, rekli bismo isejsko *Mare nostrum*. Ta vitalna gospodarska podloga, pomorska trgovina, bila je ugrožena od strane rimskih elemenata koji su sigurno naplaćivali razne takse, od kojih su Isejci već otprije bili izuzeti, kada su stekli položaj "saveznika i prijatelja rimskoga naroda", te fiskalni imunitet (grč. ἀτέλεια). Posebno prilikom organizacije prvobitne provincije Ilirika, koju je proveo Lucije Anicije nakon završetka rata s Makedoncima. Ukratko, taj tekst, izložen u Saloni, čija je nesumnjivo postojala kopija na latinskom jeziku, bio je nekakva *magna charta* koju su imali pred sobom i elementi iz Salone, ogroman aparat rimskih građana, posebno nositelja fiskalne politike i slično, koji su posjedovali orijentalci, desetke i stotine orijentalaca s visokim stručnim kvalifikacijama, kojima je grčki bio materinji jezik. U svakom slučaju, sigurno je da je riječ o plovidbi (glagol πλοῦν) i trgovini po Manijskom zaljevu, što se izričito navodi s imenom Manijskog zaljeva. Začuđuje jedino da niti jedan rimski izvor ne

¹⁴ SUIĆ 1973; SUIĆ 1959.

¹⁵ Ne ulazeći na ovome mjestu u diskusiju, moram još jednom ustvrditi da se solinska rijeka nikada nije zvala Jader; SUIĆ 1975, posebno str. 13-15, 25.

spominje i latinsku varijantu toga zaljeva, pa je tako latinski naziv tek u novije vrijeme načinjen prema grčkom izvorniku.¹⁶

Manijski zaljev se može danas nakon dugogodišnjih istraživanja, među koja valja ubrojiti i ona arheološka, promatrati zajedno kao jedan mali isejski *imperium*. Bio je to jedan κοινόν grčko-helenističkoga vremena, s nizom manjih zajednica ovisnih o Issi, vjerojatno i s grčkim odnosno isejskim civitetom (grč. συμπολιτεία), s određenom autonomijom unutar te zajednice, slično kao što je to na ligurskom području imala fokejska kolonija Masalija uz ušće Rhône s nizom cvatućih okolnih subkolonija-satelita, a koju je Cezar uništio.¹⁷ Proučavanje Manijskog zaljeva predstavlja posebnu temu o ulozi Grka na srednjem Jadranu, gdje se, na sličan način kao i uz netom spomenutu Masaliju, razvio jedan sustav manjih jedinica od kojih je svaka imala svoju ulogu i vrijednost za čitav isejski κοινόν.¹⁸ Smatramo čak da je i *Pharos*, samostalna paraska kolonija, s vremenom došao u sastav isejske zajednice (osobito nakon pada Demetrija Faranina), očuvavši, naravno, autonomiju u svim važnim sektorima,

¹⁶ Ovdje je prilika da se vratimo malo unatrag. Ovo područje, neporecivo grčko-isejski dominij, možemo promatrati i kao posljedicu raspada sirakuškog dominija "svjetskog" značenja, kada je *Issa* postala vodećim arbitrom na Jadranu, prije no što se ovdje afirmirao Rim. Na taj način bismo mogli zamišljati isejski dominij kao nastavak grčko-sirakuške dominacije, u kojoj je *Issa* nadzirala najvitalnije područje istočnojadranskog prostora. Za tako važnu ulogu ona je imala prirodnih preduvjeta. Grcima je Vis bio poznat i prije nego što je Dionizije Sirakuški na njemu osnovao vojničku bazu: najkasnije od 6. st. pr. Kr. Grci su plovili Jadranom i održavali veze s Adrijom i Spinom, tada na ušću Pada. O tome postoji vrlo bogata literatura, a sama činjenica, kao vrlo važna stranica jadranske, grčke i ilirske povijesti, zaokupila je i našega I. Lučića. Da samo spomenemo imena nekih istraživača: G. Novak, s desetak većih i manjih priloga od 1918. pa do pred smrt, D. Rendić-Miočević (od 1959.), M. Nikolanci, P. Lisičar, M. Zaninović, B. Gabričević, B. Kirigin, S. Čače, R. Katičić i dr. Od stranih autora valja spomenuti kolege iz Albanije (F. Prendi i M. Korkuti) koji su posebno zainteresirani ulogom Lješa (*Lissos*) u sklopu problema grčke kolonizacije, pa djelo o rimskoj provinciji Dalmaciji J. J. Wilkesa (iako to pitanje nije od primarne važnosti u prikazu povijesti rimske Dalmacije). Od talijanskih autora treba posebno istaknuti djelo L. Braccesia (drugo izd. 1977.) o jadranskoj greccitetu. Neka mi ovdje bude dopušteno citirati nekoliko izvadaka iz vlastitih radova o ovim pitanjima: "ekspanzionistička politika Dionizija Starijeg", "vojna ekspanzija i nešto što bismo današnjim jezikom označili imperijalizmom", "sirakuški imperij", posebno o ulozi Dionizija Starijeg, "vrsnog i bezobzirnog kondotijera, koji se nosio idejom stvaranja jednog imperija", "preteče kasnijih helenskih kondotijera, i po svom mentalitetu i po metodama kojima se služio". U kasnijim radovima o *Issi* u helenističko doba uvijek sam nastojao naglašavati organski kontinuitet isejske zajednice, i kada se radilo o odnosima *Isse* prema Rimu. Važno je ustvrditi da ona nije nimalo zaostajala u procesima što ih je doživljavao grčki svijet, posebno na zapadu, kada su *Issa* i neke druge zajednice helenističkog svijeta djelovale kao posebne enklave na teritoriju rimskih provincija do svoga (više ili manje) nasilnog utrućea. Pregled i kritiku čitave te obilne bibliografije donijela je KUNTIĆ-MAKVIĆ 1988, 417-418, bilj. 221-224.

¹⁷ Plinije, *N. H.*, III.33-35, nas potanje informira da je Masilija bila fokejska tečevina (*Massilia Graecorum Phocaensium foederata*), a onda kaže da su uz obalu Masalije npr. *Athenopolis Massiliensium* i još neki drugi gradovi, od kojih su nakon uništenja masaliotske zajednice postali gradovi latinskoga prava, kao *Antipolis* (danas Antibes). Plinije u III.79 citira imena masaliotskih satelita po redu (*propter ordinem*), pojedinačno: *Prote, Mese quae et Pomponiana vocatur, tertia Hypaea; ab his Iurium, Phoenice, Phila, Lero et Lerina adversum Antipolim, in qua Berceni oppidi memoria.*

¹⁸ Usp. bilj. 22.

s izravnim integritetom isejskog i farskog gospodarstva. Na drugome mjestu raspravljam o smještaju i sudbini knidske kolonije na otoku Korčuli, zastupajući mišljenje da se knidska kolonija nalazila na mjestu današnje Korčule, a da su je ukinuli Isejci, pa je i čitav otok Korčula postao isejska χώρα. Na taj način je Issa mogla bez ikakvih poteškoća osnovati svoju subkoloniju u Lombardí u kojoj je bio primijenjen sustav strigacije i skamnacije, s parcelama potpuno iste površine. Arheološku potvrdu susrećemo i u prostornoj distribuciji urbanog areala starog Fara. Tu susrećemo pojavu takozvane izomerije (ισομοίρα), to jest jednake parcele zemljišta i za stanovanje i za obradu. Istu pojavu nalazimo i u limitaciji agera farske kolonije.¹⁹ Ta pojava upućuje na osnovnu privrednu granu – poljoprivredu, gdje su svi doseljenici dobili istu količinu zemljišta. Teško da ćemo igdje na Mediteranu otkriti odlično dokumentiranu primjenu tog načela “jednakosti” u jednoj zajednici, kao što je to bio isejski κοινόν. Gospodarsku vrijednost faktorija iskazuje primjerice grčki *Tragurion*, gdje su već Grci započeli eksploataciju kamena, što se očuvalo u imenu mjesta *Segeta (Sicata)*.²⁰ Vjerojatno je da su Isejci bili zainteresirani i za otok Brač, najveći u Manijskom zaljevu. Potvrda za postojanje nekakve grčke kolonije nema. No, teško je zamisliti da su isejski Grci bili zainteresirani za kopneni dio Manijskoga zaljeva (*Tragurion, Salona, Epetion*, a vjerojatno i *Narona*), a da nisu iskoristili gospodarski potencijal otoka Brača. Prema tome, složiti ćemo se s mišljenjem D. Rendić-Miočevića da na Braču nije bilo grčkih kolonija.²¹ Ali da je Grka zaista tu bilo, da je i *Brattia* bila poprištem isejskih interesa, rječito govore ostaci megalitskih grčkih bedema u Škripu koji tipološki idu u najstarije faze tehnike, one što se latinski naziva *opus quadratum*: to su zaista veliki blokovi i dobrim dijelom poligonalni. Prema tome, valja pretpostaviti postojanje jedne faktorije ili nekakvog sličnog pogona i na otoku Braču, konkretno govorim o Škripu gdje se nalazio bogat kamenolom odakle se u rimsko doba nabavljao kvalitetan mramor.

Tako promatrajući Vis, njegovu vertikalnu kronologiju i njegovu horizontalnu teritorijalnu artikulaciju,²² dolazimo do spoznaje da Grci na Jadranu

¹⁹ To se može vidjeti iz planimetrije Fara, koju je donio B. Gabričević i koju sam objavio u SUIĆ 1976, 86. Ta će se planimetrija morati još ažurirati, na što upozoravaju suvremeni arheološki nalazi. Usp. još ZANINOVIĆ 1980-1981.

²⁰ SUIĆ 1991, 290-291.

²¹ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1954, 93-94.

²² Sagledavajući svekoliki razvoj isejske grčke zajednice, moguće je, usprkos ograničenoj izvornoj građi, izgraditi dosta konkretnu sliku koordinatnog sustava, po linijama ordinate (vrijeme) i apscise (prostor). O tome na drugome mjestu – ovdje se prikazuje samo grubi kostur. Po liniji vremena vidimo slijedeće faze: 1) pređsirakuška (faza: *Issa* samo kao važna točka s gledišta jadranske dominacije); 2) osnivanje sirakuške naseobine – vojnog uporišta, poglavito pomorskog, tipa atenskih kleruhija. *Issa*: produžena ruka imperijalističke politike Dionizija Starijeg; 3) pretvorba strateške točke u civilnu naseobinu, rješavanje demografskih problema, proces asimilacije pridošlica s domaćim stanov-

nisu bili samo izolirane skupinice (enklave) malih naseobina, već jedna razvijena *polis* helenističkoga tipa s nizom ovisnih jedinica kojima je *Issa* bila hegemon. To je primjer više u razmatranjima o grčkoj ekspanziji po istočnom, srednjem i zapadnom Mediteranu, gdje su nastajale i nove formacije, ali su trajale i one stare, pa se ne treba čuditi ako je u kojoj od njih (kao u Issi) na čelu polisa neko vrijeme bio jedan glavni arhont, odnosno monarh.

Zajedništvo Isse s njezinim područjem i s nekim pripadnim naseljima rimska vlast statistički donosi još uvijek kao jednu cjelinu koja potječe iz grčkih vremena. To je ono mjesto gdje Plinije nabroja koje su sve zajednice pripadale salonitanskom juridičkom konventu. Tako posebno izdvaja one *ex insulis*. Tu začudo ne navodi Brač, ali spominje *Epetium* (Stobreč) i Solentine. Nikada Stobreč nije bio otok, a Plinije ga vezuje uz Issu, jer je stvarno pripadao isejskoj zajednici, pa je tako i Stobreč označen kao da je *ex insulis*.²³ Došavši pod rimsku vlast, *Issa* nije bila tretirana kao autoktone epihorske (ilirske) zajednice (bilo bi to za nju veliko poniženje, pa i u očima samog Cezara, kod kojega je *Issa* izazivala divljenje) – ona je sada, po Pliniju, kao i Tragurij, zajednica *civium Romanorum*, a to znači da su Isejci postali rimskim građanima, odnosno da su, došavši pod rimsku vlast, stekli i rimsko državljanstvo (sada, zajedno s rimskim građanima u Issi, oni imaju i isopolitiju, a bili su upisani u *tribus Sergia*). Ali ne kao *oppidum civium Romanorum*, nego kao autonomna skupina građana koji su imali i neku ograničenu samoupravu s vijećem i pokojim magistratom (princeps, prefekt, pretor, edil), ali bez atributa što ih ima svaki rimski municipij.

Isejska teritorijalno-administrativna zajednica donijela je u miraz i našem autoktonom stanovništvu, ali isto tako i rimskom doseljenom elementu, neke tekovine koje su se očuvale i nakon dolaska Isse i čitavog Manijskog zaljeva

ništvo; 4) prilagodavanje društveno-političkim prilikama, temelji gospodarskog uspona, podjednako agrar i terciarni sektor; 5) pojava raslojavanja, stvaranje aristokrata u redovima građana, bez obzira na etničko podrijetlo; 6) može se govoriti o izvjesnoj stenohoriji koja nije uzrokovana pomankanjem zemljišta, već njegovom raspodjelom; 7) prodor rimskih elemenata – u defanzivi prema pirateriji domaćih elemenata; 8) gubitak samostalnosti nije glavni uzrok pogrešne orijentacije u građanskom ratu, već neizbježno uklapanje u rimski politički i gospodarski sustav. Artikulacija u prostoru: 1) izravna vojna intervencija pri osnivanju parske kolonije na Hvaru, čime se uvjetuju tijesni odnosi *Issa* – *Pbaros*, ne samo gospodarski, gdje u tom partnerstvu *Issa* ima vodeću ulogu; 2) likvidacija knidske kolonije na Korkiri i uspostavljanje izravne kontrole plovidbe i pomorske trgovine; 3) osnivanje subkolonija (faktorija) na Korčuli, nedaleko stare Korkire koja trajno ostaje točkom kontrole navigacije i trgovine, što je nesumnjivo donosilo dobre prihode isejskoj državnoj blagajni; 4) postupno proširivanje kontrole na čitav Manijski zaljev, osnivanjem subkolonija na kopnu, Tragurija i Epetija (*koinon* kojemu je *Issa* hegemon); 5) miroljubiva suradnja s domaćim svijetom, posebno preko pristaništa na ušću rijeke Salon; 6) pod rimskim kišobranom zaštićena od gusarenja domaćih stanovnika; prijateljica i saveznica Rima, stječe i privilegij imuniteta; 7) tiha likvidacija počinje prodiranjem rimskih poslovnih ljudi. Isejski koinon bio bi se raspao i da Isejci nisu u građanskom ratu prešli na Pompejevu stranu.

²³ Plin., *N. H.*, III.142: *Petunt et ex insulis Issaci, Solentini, Separi, Epetini.*

pod rimsku vlast. No, istina je i to da nikada *Issa* nije stekla rang potpune municipalne jedinice rimskoga tipa, pa je tako i bila registrirana u rimskoj statistici. Zbog toga, primjerice, ne čudi da u kasnoj antici nije imala svoga gradskog biskupa, što su u načelu imale sve pravno samostalne municipalne zajednice, pa i neke na otocima (Osor, Krk, Rab). Tek daljnjim sustavnim istraživanjima vjerojatno će se moći detaljno utvrditi što je *Issa* bila po izmaku antike, na prijelazu iz antike u rani srednji vijek.

Grčki svijet na Mediteranu ni u europskom dijelu ni u maloazijskom nije stvorio niti jednu političko-administrativnu granicu koja bi obuhvaćala sve Grke istočno i zapadno od Egejskoga mora. U grčkom svijetu izredalo se nekoliko većih cjelina (saveza ili liga), kao što su bili Delsko-atički, Peloponeski, Beotski (Epaminonda), Tesalski (Jason), pa Etolski i napokon Ahejski. Sve su te zajednice bile imperiji za sebe, koji su imali i svoga hegemonu. U rano helenističko doba i kasnije, stvaraju se novi savezi s naseljem koje je hegemon saveza, pa se i ti savezi, kao i rimski, razvijaju u pravcu jedne lige (ἀρχή). Uz ovih, za ondašnje prilike većih imperija, javljaju se već u rano helenističko doba i mikroimperiji kao što je bila i pravno i *de facto* isejska zajednica do svoga završetka nakon građanskog rata između Cezara i Pompeja. Taj dominij Isse s užim zajednicama različitog ustrojstva zapremao je upravo naš Manijski zaljev, od Trogira i Drivenika do Pelješca i Korčule. Upravo na tom su se dijelu naše jadranske obale pojavili i zaoštravali odnosi između naših jadranskih Grka i novoprispjelih doseljenika, rimskih građana.²⁴ Prema tome, moramo istaknuti kako je došlo do toga da su Grci, ponajprije zahvaljujući ekspanziji Isejaca, stvorili jedan κοινόν sa zajednicama različita ranga i podrijetla.

Grčki svijet u Manijskom zaljevu ostavio je iza sebe nekoliko tekovina iz društvenoga i kulturnoga sektora. To se odnosi i na imena mjesta, za koje se može utvrditi da su grčkog postanka. Stoga Manijski zaljev iz predrimskog doba, a potom i iz rimskoga i ranosrednjovjekovnoga, posjeduje niz toponima koji su nesumnjivo grčkoga podrijetla. Inače, uzevši toponomastiku zaljeva u cjelini, lako ćemo opaziti da je to jedna cjelina koja je doživjela nekoliko kontinuiteta, pa je stoga očuvala imena mjesta iz različitih kulturno-etničkih obzorja. U tom zaljevu, primjerice, očuvan je naziv otoka Visa (*Issa*) koji nesumnjivo potječe iz predrimskog i predgrčkog, vjerojatno mediteranskog kulturnog kruga. Za nas je važno utvrditi u kojoj mjeri su se pojavili i očuvali nazivi mjesta na grčkom jeziku koji nesumnjivo potječu iz vremena kada je Manijski zaljev bio u domeni isejskoga mikroimperija. Grčkog je postanja ime otoka Hvara (*Pharos*), nastalo na temelju morske dinamike u starogradskoj luci, gdje je postojalo strujanje mora uslijed plime i oseke (od grč. φάρυγξ, hrv.

²⁴ SUIĆ 1973, 187, 189-190.

ždrijelo).²⁵ Grcima treba zahvaliti ime Komiže na otoku Visu koju, za razliku od Skoka, tumačimo grčkom složenicom κόμη ισεσία (isejsko selo).²⁶ Također je grčkog postanja vjerojatno i ime otoka Biševa, nastalo po Modroj špilji (ἄ βύσσος). Naziv pak rta na Pelješcu bio je *Drepanon* (grč. δρεπάνη, od čega je hrv. Trpanj).²⁷ Ime rijeke *Nestos* (Cetina), zabilježeno u starih grčkih logografa, vjerojatno je tračkog podrijetla. To isto bi vrijedilo i za ime plemena *Manioi*, kojima se izgubio trag upravo kao i Nestima uz rijeku *Nestos* (Cetina). Tako i za ime *Manios*. I ovdje moramo zaključiti da su Hrvati bili bolji prenosnici grčkih toponima nego Romani, odnosno Rimljani. To se dobro vidi, primjerice, iz imena otoka Hvara. Ime Hvar prešlo je sa Staroga Grada u današnji grad Hvar. Romani ili Talijani su, međutim, stvorili novi naziv za otok – Lesina, to jest “šilo”.²⁸ Prenijevši instituciju glavnog grada iz Staroga Grada u današnji Hvar, Talijani su i ime otoka, Lesina, prenijeli na grad Hvar, dok su Hrvati očuvali starogrčko ime otoka i grada.

Što se pak tiče navigacije Manijskim zaljevom, vjerojatno je nakon likvidacije knidske kolonije postojalo jedno uporište Isejaca na Korčuli, ondje gdje prostor između otoka i Orebića djeluje kao grlo klepsidre koja je na sredini sužena, a kroz koju su morali prolaziti brodovi koji ulaze i izlaze iz zaljeva.²⁹ Treba spomenuti da se dio poluotoka Pelješca pri samom kraju danas zove Prevlaka. To ustvari i jest prevlaka, vrlo uska i ravničasta.

U grčkom jeziku, kao i u latinskom i hrvatskom, kao vlastito ime može služiti i sam apelativ. Tako, primjerice, u antičkih pisaca sam naziv χερσόνησος označava dardanski poluotok, dok je npr. Arabija za stare pisce bila τῶν Ἀράβων χώρα. Mjesto u Korintskom kraju, na istočnom rtu Enejske gore, po Tukididu nosi kao vlastito ime samo apelativ χερσόνησος³⁰ po istočnom rtu. Ne mora stoga biti čudno što ni naš poluotok nije imao (u svakom slučaju, ako ga je imao – nije ga očuvao) posebno vlastito ime. Osvrtom na samo neke primjere s našeg Jadrana lako ćemo naći da se za oznaku rta koristi, posebice u mikroregijama, naziv Rat, Ratac, Zartje.³¹ Promatrajući pojavu sa stano-

²⁵ SUIĆ 1991a, 9, 11-13; usp. SUIĆ 1977.

²⁶ Za Vis usp. SUIĆ 1994, 119 i d.

²⁷ *Plin., N. H.* III. 88. Usp. i Stjepana Bizantinca, s. v. Δρέπανον; Σχηρία; Τρεπάνη; Φαίαξ, gdje su pomiješani podaci o Korkiri (Krfu), Korčuli i okružju Korčule.

²⁸ P. Skok odlučno stoji uz etimologiju Lesna, Ljesna: SKOK 1950, 182, 183.

²⁹ Tu su Isejci vjerojatno utjerali neku taksu, a pitanje je jesu li članovi isejske zajednice plaćali svojoj matici kao neki saveznički φόρος.

³⁰ Tukidid, IV. 42, 2 i IV. 43, 2.

³¹ Usp. “rat”, “rt” i drugo u SKOK 1973, 162, s. v. Rt. Tu su i toponimi: Rtat, Ratac, Ratački, Rćanin (“Rćanin” je naziv za stanovnika Stonjskog rata; usp. SKOK 1973, 338, s. v. Ston). Od istog Skoka doznajemo da se 1459. spominju “stanovnici Stonjskog Rata”. Taj se toponim višekrat spominje u 14. st., a potječe od tal. stagno, lat. *stagnum*. *Stammum* (u značenju: kaljuža) susreće se u južnoj Italiji

višta antičkih geografa, grčkih pa i rimskih, možemo si dopustiti slobodu da utvrdimo usku semantičku srodnost između dvaju većih poluotoka uz istočnu jadransku obalu. To su istarski poluotok i poluotok Pelješac. Za Istru Plinije lapidarno kaže: *Histria ut peninsula excurrit*.³² S malo romantike to isto tvrdi i Lukan, pjesnik Farsalija, za poluotočić na kome se pružao grad *Iader* (Zadar): *excurrit in molles zephyros* u šturom nabrajanju lokaliteta (gradova Salone i Zadra) s istočne jadranske obale koji su u vezi s ratom, a nakon Zadra spominje stanovnike otoka Krka gdje je Cezarova vojska doživjela težak poraz.

Pseudo Skilak donosi *ad litteram* jednu veoma vrijednu informaciju za one koji plove uz našu obalu od jugoistoka prema sjeverozapadu, a koja u današnjem sastavku Pseudo Skilakova Peripla potječe od jednog kasnijeg, ali vrlo dobro informiranog autora. Ona glasi: Πρὶν ἐπὶ τὸν Νάραωνα ποταμὸν παραπλευσαι πολλὴ χώρα ἀνήκει σφόδρα εἰς θάλασσαν.³³ Pelješac je ovdje, dakle, πολλὴ χώρα κοσὰ σφόδρα ἀνήκει u more. Očito je tu zaista riječ o poluotoku koji je "velik" (πολλὴ χώρα) i koji veoma (σφόδρα) istrčava (ἀνήκει) u more. Jasno je da ovdje podaci uz Neretvu i položaj Istre u sjevernom Jadranu posjeduju gotovo potpunu semantičku srodnost.

Možda je mjesto Prevlaka imalo naziv Istam (grč. ἰσθμός), pa bi po tome današnji naziv Stona (po kojemu se Pelješac i zvao Stonski rt)³⁴ nastao kontaminacijom grčke riječi ἰσθμός i latinske *stannum* (blato). U svakom slučaju, možemo zaključiti da se navigacija uz obalu ponekad završavala upravo ovdje, na ovoj prevlaci, da se ta uska prevlaka svladavala kopnenim putem i da se uz ušće Neretve roba prekrcavala u posebne lađe na kojima je dalje, i prije grčke kolonizacije, išla Neretvom do luke Narona, o čemu je postojala tradicija zabilježena kod Teopompa.³⁵ Vjerojatno su to bile (uz Pseudo Skilakove trijere)

1245. g.: "porto Stannu".

³² *Plin.*, *N. H.* III.129.

³³ *Periplus*, c. 23.

³⁴ Početak Pelješca, gdje se on odvaja od kopna, nosi ime Privlaka. Taj je naziv ovdje potpuno odgovarajući s obzirom na prirodnu stvarnost. Ime Privlaka očuvalo je i naselje kod Nina, iako to odavno nije prevlaka već gaz, od vremena kada je otok Vir od poluotoka postao otok. S obzirom na prisutnost i ulogu grčkog elementa u ovom prvobitnom dijelu Manijskog zaljeva, analogno nazivu Drepana (Trpanj) vjerojatno je i ova Prevlaka nosila i izvorni grčki naziv ἰσθμός. Koliko znamo, ta se opća imenica pojavljuje kao toponim u gradu Pagu. Tu je bila uska prevlaka između uvale Solana i Paške vale. Dokumenti spominju tu prevlaku, benediktinski samostan i predromaničku crkvu s nazivom *S. Petrus in isthmo*. To ime je crkva očuvala sve do preseljenja Paga, iako je umjetnim putem istam postao tekući prolaz, s novim imenom Prosika. Ostaci crkvice vidljivi su u zidnom plaštu drugog magazina soli.

³⁵ Strabon, 7.317: Καὶ ἄλλα δ'οὐ πιστὰ λέγει, τὸ τε συντετρησθαι τὰ πελάγη ... ἀπὸ τοῦ εὐρίσκεσθαι κέραμον τε Χίτον καὶ Θάσιον ἐν τῷ Νάραωνι, καὶ τὸ ἀμφὸς κατοπιτεύεσθαι τὰ πελάγη ἀπὸ τινος ὄρουσ (...). (usp. LISIČAR 1951, 73). Strabon je u ovom slučaju bio prekritičan prema Teopompu, jer arheološki nalazi pokazuju da su predgrčki utjecaji sezali rijekom Neretvom duboko u unutrašnjost.

amfibije s ravnim dnom, prikladne za obalni i riječni promet. Te su lađe uzvodno jamačno bile tjerane teglenjem, a one veće imale su, uz vesla, i jedra.

Poluotočki karakter Istre Plinije potvrđuje podacima da se s jedne strane Istre (zapadne) nalaze otoci *Cissa* i *Pullaria*, a s druge (istočne) otoci *Absyrtides*.³⁶ Za Pelješac vrijedi upozorenje da valja zaobići taj veliki dio zemlje što veoma strši u more. Kakvo je vlastito ime nosio Pelješac, možemo tek naslućivati, uz podršku nekih naziva za poluotoke i otoke. To su apelativi s pridjevima “veliki”, “dugi” (Veli rat, Dugi rat, itd.). Ako je onaj prilog $\sigma\phi\delta\rho\alpha$ isto što i lat. *valde*, tada je vrlo vjerojatno da je sintagma imala u grčkom $\pi\omicron\lambda\lambda\eta$, u latinskom *valde* i da je glasila: “Rat dugi” ili “Veli rat”. Smatram da sam upravo na tragu opravdanosti svoje pretpostavke. Naime, do danas na poluotoku Pelješcu postoji toponim Rat, a nalazi se u središnjem dijelu Pelješca, na kopnu prema Orebiću i gradu Korčuli. Nesumnjivo je to ostatak prijašnjeg hrvatskog naziva za čitav poluotok, sada *pars pro toto*. Do te redukcije toponima na sam apelativ vjerojatno je došlo već u grčko, a svakako u rimsko doba.

Na temelju svega što sam u ovom skromnom prilogu iznio, jasno proizlazi da antički Manijski zaljev predstavlja iznimno vrijedan kulturni insert u našem bogatom jadranskom arhipelagu. Iz njega je često crpio i Duje Rendić-Miočević, kojemu u sjećanje posvećujem ove retke.

³⁶ *Plin., N. H.* III.151.

LITERATURA

- KUNTIĆ-MAKVIĆ 1988
B. Kuntić-Makvić, *Antička povijest u djelu De regno Dalmatiae et Croatiae Ivana Lučića Trogirana – Prikaz o najstarijim vlastima nad Jadranom (doktorska disertacija)* (Zagreb).
- LISIČAR 1951
P. Lisičar, Crna Korkira (Skopje).
- LUČIĆ 1668
Ivan Lučić, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, u: *Biblioteka Latina et Graeca*, knj. 7, Zagreb, 1986.
- PATSCH 1906
K. Patsch, Trački tragovi na Adriji, *GZM*, 18, 469 i d.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1954
D. Rendić-Miočević, Da li je na Braču bilo grčkih kolonija, *Brački zbornik*, 2, 90-94 (Supetar).
- SKOK 1950
P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* (Zagreb).
- SKOK 1973
P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, sv. III (Zagreb).
- SUIĆ 1953
M. Suić, Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja *Pseudo Skilakova Peripla*, *GZM*, n. s., 8, 111-129.
- SUIĆ 1955
M. Suić, Istočna jadranska obala u *Pseudo Skilakovu Periplusu*, *RJAZU*, 306, 121 i d.
- SUIĆ 1955a
M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *ZIHNZd*, 1, 1 i d.
- SUIĆ 1959
M. Suić, Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zaljevu za rimske vladavine, *Diadora*, 1, 147 i d. (Zadar).
- SUIĆ 1973
M. Suić, *Marginalije uz isejsko poslanstvo Cezaru*, *VAHD*, 68 (1966), 181-194.
- SUIĆ 1975
M. Suić, *Lukanov Iader (IV 405) – rijeka Jadro ili grad Zadar?*, *Diadora*, 8, 5-28 (Zadar).
- SUIĆ 1976
M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu* (Zagreb).
- SUIĆ 1977
M. Suić, *Pharos – Hvar – Quara*, *ŽA*, 27, 161 i d.
- SUIĆ 1981
M. Suić, *Zadar u starom vijeku* (Zadar).
- SUIĆ 1991
M. Suić, *Tragurium marmore notum*, *Posebna izdanja CBI*, 95/27, 285-295 (Sarajevo).
- SUIĆ 1991a
M. Suić, *Jadranske harybde*, *Onomastica Iugoslaviaca*, 14, 7-20 (Zagreb).
- SUIĆ 1994
M. Suić, *Biševo – (Modra) špilja*, *Komiža*, *VAHD*, 86, 119 i d.
- ZANINOVIĆ 1980-1981
M. Zaninović, *Greek Land Division at Pharos*, *AI*, 20-21, 91-95.

Summary

ΜΑΝΙΟΣ ΚΟΛΠΟΣ
(Manius Bay)

Ὁ Μάνιος κόλπος or *Manius sinus* is a bay located in the central part of the eastern Adriatic coast. It spreads approximately from Trogir in the north-west down to the river Neretva and the peninsula of Pelješac in the south-east, and includes the islands of Šolta, Brač, Hvar, Vis, Korčula, and possibly a part of Mljet. Soon after the appearance of Greeks in the eastern Adriatic in the 4th century B. C. this coherent geographical unit, ὁ Μάνιος κόλπος, became a Greek, i. e. Issacan dominion. Pertaining initially only to the estuary of the river Neretva (*Naron*) the name ὁ Μάνιος κόλπος or *Manius sinus* soon spread to encompass the whole central Adriatic archipelago. Ὁ Μάνιος κόλπος is first mentioned, very realistically and in great detail, in Pseudo Scylax's *Periplus* from the 4th century B. C. This is not surprising given the density of Greek settlements in this commercially and traffically well developed area. In this regard ὁ Μάνιος κόλπος should be considered a Greek empire with *Issa* figuring as the leading force among several less prominent communities, distributed on land and on the islands (*Pharos*, *Korkyra*, *Tragourion*, Seget near Trogir, *Salona*, *Epetion*, *Narona*, *Brattia*). After the arrival of the Romans, *Issa* became a community of Roman citizens (*oppidum civium Romanorum*), but not a municipality (*municipium*). In other words, *Issa* was constituted an autonomous community with restricted self-management.

As a Greek dominion consisting of several communities of ethnically heterogeneous populations, ὁ Μάνιος κόλπος has preserved a rich and stratified toponymy: Illyrian, Greek, Roman and Croatian. Of special interest are names stemming from the Greek language (for instance *Pharos*, cape Trpanj on Pelješac). It is also worth noting that Croats handed down Greek toponomastic traditions more faithfully than both Romans or Latins.

Translated by: *Branka Migotti*